

ӘОЖ 37.035.6; МҒТАР 15.31.31

<https://doi.org/10.47526/2022-3/2664-0686.15>

П.К. ИСКАКОВА¹□, З.А. ЗУБАЙРАЕВА²

¹педагогика ғылымдарының кандидаты

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
(Қазақстан, Түркістан қ.), e-mail: parida.iskakova@ayu.edu.kz

²педагогика ғылымдарының кандидаты

А. Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті
(Қазақстан, Көкшетау қ.), e-mail: zuhra-777@mail.ru

ЖЕТКІНШЕК ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада жеткіншек жастағы балалардың құндылық бағдарларын қалыптастырудың тиімді әдіс-тәсілдері жан-жақты қарастырылады. Жеке тұлғаның құндылық бағдары бала өмірінің маңызды сипаттамасы болып табылады, өйткені құндылық бағдар балалардың қоршаған ортамен байланысын, өзіндік қарым-қатынас айырмашылықтары мен психикасын белгілейді. Сонымен қатар, балалар құндылық бағдарларын тани отырып, сыныптағы өз орнын іздейді, қоғамдағы әрбір әрекеттің мәні мен мақсаты туралы ойланады. Қоғамдағы әрекеттерге саналы пікірді білдіре отырып, оның басқа адамдарға, қоршаған ортаға және өзіне деген ойын тұжырымдайды, көбінесе жеке дамудың бағыты мен мазмұнын анықтайды. Құндылық бағдарларының қалыптасуы, ерте жеткіншек жастағы балаларда қарқынды жүреді – дүниетанымды қалыптастыру, өмірдің мағынасын іздеу және қоғамдағы өзінің рөлін анықтау үшін маңызды кезең. Қазіргі білім беру жағдайында білім беру үдерісін ұйымдастыруда жеткіншек жастағы балалардың құндылық бағдарларын қалыптастыру үшін тиімді әдістердің кешені қажет. Сондықтан, мақала авторлары педагогика және психология ғылымының қазіргі даму кезеңінде жеткіншек жастағы балалардың қалыптасу ерекшеліктеріне, оның ішінде құндылық бағдарларына ерекше назар аудару керектігін айта отырып, жеткіншектермен жұмыс істеудің тиімді әдісі тренинг жаттығулары қолданылатын сабақтар екенін көрсетеді. Тәжірибелі педагог-психологтардың басшылығымен топтағы тренингтік жаттығулар балалардың қажетті білімін, іскерлігін, дағдыларын, құндылықтарын қалыптастыруға, сондай-ақ өзін және басқаларды жақсы түсінуге мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: жеткіншек жастағы балалар, құндылықтар, құндылық бағдарлар, тиімді әдіс-тәсілдер, тренинг жаттығулар, қалыптастыру.

*Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:

Искакова П.К., Зубайраева З.А. Жеткіншек жастағы балалардың құндылық бағдарларын қалыптастырудың тиімді әдіс-тәсілдері // *Ясауи университетінің хабаршысы*. – 2022. – №3 (125). – Б. 176–187. <https://doi.org/10.47526/2022-3/2664-0686.15>

*Cite us correctly:

Iskakova P.K., Zubairaeva Z.A. Jetkinshek jastagy balalardyn qundylyq bagdarlaryn qalyptastyrudyn tiimdi adis-tasilderi [Effective Methods and Techniques for the Formation of Value Orientations of Adolescent Children] // *Iasau universitetinin habarshysy*. – 2022. – №3 (125). – B. 176–187. <https://doi.org/10.47526/2022-3/2664-0686.15>

P.K. Iskakova¹, Z.A. Zubairaeva²

¹*Candidate of Pedagogical Sciences*

*Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
(Kazakhstan, Turkistan), e-mail: parida.iskakova@ayu.edu.kz*

²*Candidate of Pedagogical Sciences*

*A. Myrzakhmetov Kokshetau University
(Kazakhstan, Kokshetau), e-mail: zuhra-777@mail.ru*

Effective Methods and Techniques for the Formation of Value Orientations of Adolescent Children

Abstract. This article discusses in detail effective methods and techniques for the formation of value orientations of adolescent children. Value orientations of a person are an important characteristic of a child's life, since value orientations fix the connection of children with the environment, differences in their own relationships and psyche. In addition, children, realizing their value orientations, look for their place in the classroom, reflect on the meaning and purpose of each action in society. Expressing a conscious opinion about actions in society, he formulates his attitude towards other people, the environment and himself, largely determining the direction and content of personal development. The formation of value orientations that occur intensively in children of early adolescence is an important stage for the formation of a worldview, the search for the meaning of life and the definition of their role in society. In the conditions of modern education, a set of effective methods of organizing the educational process is necessary for the formation of value orientations of adolescent children. Therefore, the authors of the article note that at the present stage of the development of pedagogical and psychological science, special attention should be paid to the peculiarities of the formation of adolescent children, including value orientations, emphasizing that classes using training exercises are an effective method of working with adolescents. Training exercises in a group under the guidance of experienced teachers-psychologists allow children to form the necessary knowledge, skills, skills, values, as well as to better understand themselves and others.

Keywords: adolescent children, values, value orientations, effective methods, training exercises, formation.

П.К.Искакова¹, З.А.Зубайраева²

¹*кандидат педагогических наук*

*Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави
(Казахстан, г. Туркестан), e-mail: parida.iskakova@ayu.edu.kz*

²*кандидат педагогических наук*

*Кокшетауский университет имени А. Мырзахметова
(Казахстан, г. Кокшетау), e-mail: zuhra-777@mail.ru*

Эффективные методы формирования ценностных ориентаций детей подросткового возраста

Аннотация. В данной статье подробно рассматриваются эффективные методы формирования ценностных ориентаций детей подросткового возраста. Ценностные ориентации личности являются важной характеристикой жизни ребенка, так как ценностные ориентации фиксируют связь детей с окружающей средой, различия в собственных взаимоотношениях и психике. Кроме того, дети, осознавая ценностные ориентации, ищут свое место в классе, размышляют о смысле и цели каждого действия в обществе. Выражая сознательное мнение о поступках в обществе, он формулирует свое отношение к другим людям, окружающей среде и себе, во многом определяя направление и содержание

личностного развития. Формирование ценностных ориентаций, интенсивно протекающих у детей раннего подросткового возраста – важный этап для формирования мировоззрения, поиска смысла жизни и определения своей роли в обществе. В условиях современного образования необходим комплекс эффективных методов организации образовательного процесса для формирования ценностных ориентаций детей подросткового возраста. Поэтому авторы статьи отмечают, что на современном этапе развития педагогической и психологической науки особое внимание следует уделять особенностям формирования детей подросткового возраста, в том числе ценностным ориентациям, подчеркивая, что эффективным методом работы с подростками являются занятия с использованием тренинговых упражнений. Тренинговые упражнения в группе под руководством опытных педагогов-психологов позволяют сформировать у детей необходимые знания, умения, навыки, ценности, а также лучше понять себя и других.

Ключевые слова: Дети подросткового возраста, ценности, ценностные ориентации, эффективные методы, тренинговые упражнения, формирование.

Кіріспе

Бүгінгі таңда жас ұрпақты тәрбиелеу мәселесі айтарлықтай өзгерді, өйткені қазіргі білім беру мекемелері мен оқушылар орталықтарының жұмыс істеу принциптері өзгерді. Мұның барлығы жеткіншек жастағы балалардың құндылық бағдарларының қалыптасуына және дамуына тікелей әсер етеді. Айта кету керек, құндылық бағдарлар адамның бойында өмір бойы қалыптасады, И.С. Конның пікірінше, құндылықтарды қабылдаудағы ең қарқынды кезең – бұл жеткіншектік кезең болып табылады [1]. Психологтар, тұлғадағы құндылық бағдарлардың қалыптасуы біртіндеп, оның онтогенетикалық дамуының барлық кезеңдерінде жүретінін айтады.

Ғылымда «құндылық» және «құндылық бағдар» ұғымдары пәнаралық ғылыми тұжырымдама бола отырып, философиялық, жалпы педагогикалық-психологиялық аспектілерде әртүрлі көзқарастар тұрғысынан түсіндіріледі. Ғылыми әдебиеттерді талдау көрсеткендей, «құндылық» және «құндылық бағдар» ұғымдары белгілі бір қоғамның тарихи кезеңіне, мәдениетіне, дәстүріне, экономикалық құрылымына байланысты. Мысалы, ежелгі дәуірде («құндылықтар» термині әлі қолданылмаған, бірақ бұл тұжырымдаманың мағынасы орын алған), әртүрлі философиялық мектептер құндылықтардың мазмұнын әр түрлі түсіндіреді: стоиктер әлемді және өзін білуге, өзін және санасын басқаруды үйретсе; эпикуриялықтар бақытқа қол жеткізуді, табиғи қажеттілікті (аштықты, шөлдеуді, суықтан құтқаруды және т.б.), тыныштықты және т.б. үйретті. Орта ғасырларда осы дәуір өкілдерінің негізгі құндылықтары (қоршаған ортасына деген қарым-қатынас, ата-ананы құрметтеу, кісі өлтіруге нақты тыйым салу, неке адалдығын сақтау, ұрлық, жалғандық және т.б. болдырмау). Жаңа уақыттағы ғылым (ақыл, ойлау) ең жоғары құндылыққа жатқызылды. Ғылымның жаңа идеалы – рационалды, жүйеленген, сенімді және эксперименталды түрде расталған мағынаға ие болады. Бұл кезде құндылықтар мәселесі айқын көрінді және олар туралы философиялық ілім пайда болды және ол аксиология (грек тілінен. *axios*-құндылық және *logos*-сөз, ұғым) деп аталды.

Құндылық – белгілі бір идеяларға, мақсаттарға, мінез-құлық формаларына және т.б. жеке немесе әлеуметтік артықшылық беретін негізгі көрсеткіш. Құндылықтар адамның дұрыс, яғни өзінің қалауын және моральдық идеяларын жүзеге асыруға тырысады, олар адам үшін маңызды және құнды нәрсені саналы таңдауы болып табылады. Құндылық – бұл белгілі бір топтар мен қауымдастықтардың, жалпы адамзаттың өмірлік белсенділігінің өнімі.

Құндылық бағдар – адам өмірінің барлық аспектілеріне айтарлықтай әсер ететін адамның ең күрделі әлеуметтік-психологиялық құрылымдарына жатады. Шындық құбылыстарына саналы көзқарасты білдіре отырып, оның басқа адамдарға, қоғамға және

өзіне деген көзқарасын анықтайды, көбінесе жеке дамудың бағыты мен мазмұнын анықтайды. Құндылық бағдарларының қалыптасуы, ерте жеткіншек жастағы балада қарқынды жүреді – дүниетанымын қалыптастыру, өмірдің мағынасын іздеу және қоғамдағы өзінің ролін анықтау үшін маңызды кезең.

Демек, құндылық – адамдардың қажеттіліктері мен мақсаты, қызығушылығы жағынан алып қарағандағы пайдалы, қажетті және жағымды деп есептелінетін құбылыстар болса, құндылық бағдар – адамның материалдық және рухани құндылықтарға қатынасы, оның мінез-құлқында көрсетілген көзқарастар, сенімдер мен нанымдар жүйесі. Құндылық бағдарлар жеке сипат бола отырып, адамның шындыққа саналы көзқарасын білдіреді және оның мінез-құлқын анықтайды. Педагогикалық және психологиялық әдебиеттерді талдау құндылықтардың шынайы өмірмен, қоғамдағы жеке қажеттіліктермен, адамдардың мүдделері мен мақсаттарымен байланысты екенін көрсетті. Құндылық нақты әлеуметтік-мәдени ортада пайда болады, жұмыс істейді және өзгереді. Бұл қазіргі заманғы мәдениетті және оның қазіргі жеткіншек жастағы балалардың құндылық бағдарларының қалыптасуына әсерін талдауды қажет етеді.

Зерттеу әдістері

Қазіргі қоғамда тұлғаның қалыптасуы оның рухани әлеуетінің және ақпараттық кеңістіктегі құндылықтардың өзгеруімен байланысты. Мұндай жағдайлар жеке адамнан шындыққа сыни көзқараспен қарауды, берік өмірлік ұстанымды және құндылық бағдарларының тұрақты жүйесін талап етеді, бұл өз кезегінде жеке өзін-өзі анықтаудың маңызды негізі болып табылады. Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау жеткіншек жастағы балалардың құндылық бағдарларын қалыптастыру мәселесінің жеткілікті зерттелгенін көрсетеді. Алайда, адамның адамгершілік мәдениет деңгейінің төмендей бастауы, қоршаған әлемге тұрақты құндылық қатынасының болмауы бұл мәселені шешудің жаңа тәсілдерін іздеудің өзектілігін көрсетеді. Сондықтан құндылық бағдарларды жеке тұлға мен қоғамның қарым-қатынасына қалай әсер ететінін және олардың мақсаттарымен қалай байланысты екенін толығырақ қарастырайық.

Біздің зерттеу тақырыбымыздағы тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың мақсаты - жеткіншек жастағы балалардың құндылық бағдарларын қалыптастыру барысында тәжірибелік-эксперименттік жұмыстарды жүргізу және оның нәтижелерін талдау болып табылады.

Тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың міндеттеріне келетін болсақ:

- 1) жеткіншек жастағы балаларға тән құндылық бағдарларды анықтау;
- 2) жеткіншек жастағы балалардың құндылық бағдарларын қалыптастыруда тиімді әдіс-тәсілдерді қолдану және оның динамикасын тексеру;
- 3) тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың нәтижелерін талдау және қорытынды тұжырымдау.

Жеткіншек жастағы балалардың құндылық бағдарларын зерттеу мәселесіне арналған тәжірибелік-эксперименттік жұмыс үш кезеңде (анықтау, қалыптастыру және бақылау) жүргізілді.

1) анықтау кезеңі: анықтау кезеңінде біріншіден диагностикалық әдістемені таңдау жүзеге асырылды; содан кейін жеткіншек жастағы балалардың құндылық бағдарларының қалыптасу деңгейін анықтау бойынша диагностика жүргізілді; алынған нәтижелер сандық және сапалық өңдеудің көмегімен талданды.

2) эксперименттің қалыптастырушы кезеңі: бұл кезең жеткіншек жаста балалардың құндылық бағдарларын қалыптастыруға бағытталған әдістердің кешенін әзірлеу және іске асыру процесінен тұрды.

3) эксперименттің бақылау кезеңі: осы кезеңде таңдалған әдістеме бойынша қайта зерттеу, жеткіншек жаста балалардың құндылық бағдарларын қалыптастыруға арналған

әдістердің тиімділігін тексеру үшін анықтау кезеңінің және бақылау кезеңінің нәтижелерін талдау және салыстыру жүргізілді.

Жеткіншек жастағы балалардың құндылық бағдарларын диагностикалау үшін П.В.Степановтың құндылық бағдарларды зерттеудің диагностикалық әдістемесі таңдалды. П.В.Степанов ұсынған әдістеменің қысқаша сипаттамасына тоқталатын болсақ, «Құндылық бағдарларды зерттеудің диагностикалық әдістемесі» жеткіншек жастағы балаларға олардың тіршілік әрекетінің әртүрлі салаларына қатысты 91 сауалдан тұратын тізбе ұсынылады. Зерттеу барысында нәтижелерді өңдеу үшін, біз алдымен тек шкалада көрсетілген көрсеткіштерді қолданамыз.

Сонымен қатар, эмпирикалық зерттеу әдістеріне жататын бақылау, сұхбат, сипаттау, салыстыру әдістері арқылы қазіргі таңдағы жеткіншек жастағы балалардың құндылық бағдарларын қалыптастырудың тиімді әдіс-тәсілдері талқыланса, теориялық зерттеу әдістерінде қолданылатын логикалық әдістер (талдау, синтез, индукция, дедукция) алынған нәтижені дұрыс талдауға септігін тигізеді.

Талдау мен нәтижелер

Құндылық – қоршаған әлемдегі объектілердің маңызды мәні, олар адам өміріне, қызығушылықтары мен қажеттіліктеріне, әлеуметтік қатынастарға қатысуымен анықталады. Моральдық принциптерде, идеалдарда, көзқарастарда және мақсаттарда осы маңыздылықты бағалау критерийлері көрсетіледі. Ал, құндылық бағдарлары – адам санасында оның негізгі өмірлік мақсаттары мен дүниетанымдық бағдарлары ретінде танылған, жеке тұлғаның іс-әрекетін реттеудің бірі болып табылатын құндылықтардың пайда болуы [2]. И.А. Ерофеева жеке тұлғаның өзін-өзі анықтауға дайындығын қарастыра отырып, оны өзінің құқықтары мен міндеттері, моральдық қағидаттары мен нанымдары, өмірлік тәжірибені талдай білу, айналадағы шындық пен өз қалауының құндылықтарын басымдыққа ала білу, қазіргі және болашақтағы орнын сезіну туралы қалыптасқан идеялар жүйесі ретінде түсінеді [3].

Құндылық бағдар іс-әрекеттерді этикалық принциптермен байланыстыра білу, моральдық нормаларды білу, әлеуметтік рөлдер мен тұлғааралық қатынастардағы бағдар, жалпы мәдени құндылықтарды (Отан, отбасы, достық, табиғат), адамгершілік құндылықтарды (мейірімділік, әділеттілік, махаббат және т. б.) қабылдау арқылы қамтамасыз етіледі. Құндылық бағдарлар жеткіншектердің жеке басының құндылық бағдарларымен, оның әлемді бағалауымен және оны бағдарлау қабілетімен, оның мақсатын түсінумен және іс-әрекеттерінің мағынасын таңдаумен, шешім қабылдаумен байланысты. Бұл қабілеттер жеткіншектердің жалпы өмірде әртүрлі жағдайларда өзін-өзі анықтауын қамтамасыз етеді [4].

А.Н. Леонтьев жеткіншек жастың дағдарыс кезінде игерілетін негізгі әрекеттерді бөліп көрсетеді. Жеткіншектерде өзін тереңірек түсінуге деген ұмтылыс болады, өз сезімдерін, көңіл-күйлерін, пікірлерін, қарым-қатынастарын реттей алады. Жеткіншектердің өмірі кейбір маңызды қатынастармен, мүдделермен, тәжірибелермен толықтырылады [5].

В.В. Сериков жеткіншектердің тәжірибесіне жүгінуді талап ететін сабақта жеке тұлғаға бағытталған жағдайды жасауды жеке тұлғаға бағытталған оқытудың негізі ретінде қарастырады. Субъективті тәжірибеге жүгінуді мотивацияға әсер етеді, оған білімнің тереңдігі мен беріктігі байланысты болады. Сонымен қатар, бұл тәжірибе жинау жағдайы болып табылады, бұл жеткіншектердің өмір сүру тәсілін жобалаумен байланысты, оның қалыптасуына сәйкес олардың өзін-өзі тану күштерін өзектендіреді [6].

Қазіргі жеткіншек жастағы балалардың құндылық бағдарларын қалыптастыруға және дамытуға көптеген сыртқы және ішкі факторлар әсер ететіні анық. Ф.Райе өзінің зерттеулерінде микро және макро орта элементтерін сыртқы факторларға жатқызады (біріншісіне қоршаған орта мен олардың құндылықтары, оның ішіне ең жақын орта кіреді, екіншісі жалпыадамзаттық құндылықтардың дәстүрлі жүйесін, мәдениетті, бұқаралық

ақпарат құралдарын және әртүрлі әлеуметтік институттарды қамтиды); Ф.Райе ішкі факторларға жынысын, жасын, қабілеттерін, жеке бейімділігін, жеке адамның қажеттіліктерін және т.б. жатқызады.

Мұнда жеткіншек жастағы баланың қоршаған ортамен өзара әрекеттесуінің ерекшелігі әртүрлі деңгейлердің иерархиясын білдіреді:

- микро деңгей – отбасы мен достары (ең жақын орта);
- мезодеңгей – жеткіншектің тікелей ортасында болатын әртүрлі орындар мен олардың өзара байланысы;
- экзо деңгей – жеткіншектерге жанама әсер ететін өлшемдер (оның отбасының әлеуметтік жағдайы мен ерекшеліктері);
- макро деңгей – экономика, мәдениет, БАҚ және осы қоғамға тән әртүрлі әлеуметтік институттар.

Мұндай иерархияда жоғары деңгейлі жүйе төменгі деңгейге әсер етеді, ал макро жүйе осы барлық басқа деңгейлерге белсенді әсер етеді.

Психология ғылымында өзін-өзі тану – өзін-өзі түсіну, қабылдау үдерісінің бастапқы кезеңі ретінде қарастырылады. Әрбір адам өзін-өзі тану арқылы өзін жеке тұлға ретінде сезінеді, өзінің «Мені» қалыптасады, психофизиологиялық ерекшеліктері мен қабілеттерін зерттейді, әлеуетін анықтайды. Өзін-өзі тану - бұл адамның өзін тану үдерісі, оның бұрыннан бар қасиеттері мен жеке қабілеттерін, сондай-ақ жеке тұлға қатысатын зияткерлік сипаттамаларын, мінез-құлық белгілерін, тұлғааралық қатынастарын зерттейді. Сонымен қатар, бұл бірліктің тұтастығына және жеке тұлғаның дамуына жауап беретін психикалық үдеріс бола отырып, өмір бойы жалғасады. Сондай-ақ, өзін-өзі тану жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуында өте ұзақ процестер арқылы жүреді, ал бұл процестер адамның саналы өмірінде жүреді. Жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуы – бұл өмірлік мәселелерді өз бетінше шешу қабілетін арттыру үшін жүзеге асырылатын адамның рухани және адамгершілік, іс-әрекеттік және практикалық өзін-өзі өзгертуінің ішкі процесі. Өзін-өзі дамыту педагогтардың білім беру ортасының мүмкіндіктерін жан-жақты, жеке өсуін ынталандыратын шығармашылық қолдануымен нәтижелі болады [7].

Жеткіншек жастағы балалардың құндылық бағдарларын қалыптастырудағы тиімді әдіс-тәсілдердің бірі жағдаяттық тәсіл болып табылады. Жағдаяттық тәсіл – жеткіншек жастағы балалардың белгілі бір құзыреттерін қалыптастыруға бағытталған білім беру болып табылады. Оқыту үдерісінде бұл тәсілді қолдану оқу жағдаятын құруға негізделеді. Оқу жағдаяты – бұл оқыту үдерісінің ерекше құрылымдық бірлігі, онда оқушылар мұғалімнің көмегімен тақырыптың мәні мен мазмұнын ашады, зерттейді, әртүрлі оқу әрекеттерін жасайды. Сонымен қатар, оқу жағдаяты - бұл сабақтың бір бөлігі, онда тапсырманы орындау кезінде оқушы өз іс-әрекеттерін жасайды, содан кейін ол өзінің жеке жағдаятына айналады және оның дамуына негіз болады [8].

Жеткіншек кезіндегі балалардың құндылық бағдарларын қалыптастыруды мақсат ете отырып, мұғалім, ең алдымен оқыту мен тәрбиелеудің тиімді әдістерін анықтауы керек. Көптеген психологиялық-педагогикалық зерттеулер жеткіншектермен жұмыс істеудің тиімді әдісі тренинг жаттығуларын қолданатын сабақтар екенін көрсетеді. Топтағы тренингтік жаттығулар тәжірибелі педагог-психологтардың басшылығымен балалардың қажетті білімін, іскерлігін, дағдыларын, құндылық бағдарларын қалыптастыруға, сондай-ақ өзін және басқаларды жақсы түсінуге мүмкіндік береді.

Тренингтік жаттығу қандай да бір нақты іс-әрекеттің айналасында құрылған және жалпы міндеттерді шешуге бағытталған құрылымдық және мағыналық жағынан салыстырмалы түрде оқшауланған жұмыс блогы болып табылады. Тренинг жаттығуларында әртүрлі әдістер біріктірілген. Тренинг жаттығуларында көбінесе коммуникативті ойындар мен топтық пікір-таластар қолданылады, олардың барысында жаттығудың нәтижелері талқыланады. Сабақтың тиімділігі көбінесе тренинг жаттығуларының қаншалықты жақсы

таңдалғанына байланысты. Әрбір жаттығу қойылған мақсаттар мен міндеттерге, сондай-ақ белгілі бір топпен жұмыс істеу жағдайларына сәйкес келуі керек [9].

Оқыту үдерісінде тренингтік жаттығуларды қолдану кезеңдері бойынша төмендегіше бөлуге болады:

1. Жаттығулар сабақтың басында, сондай-ақ жұмыс барысында қолданылады. Олардың мақсаты – қатысушыларды ынталандыру, қызығушылықтарын арттыру және т.б. Жаттығуларды таңдаудың бірнеше критерийлері бар:

- жаттығудың қарапайымдылығы мен қысқа мерзімділігі;
- эмоционалды фонның жағымды үйлесімін, қатысушылардың қызығушылығын тудыратын жаттығудың мүмкіндіктерін белгілеу;
- топтың әр мүшесінің оны жүзеге асыруға қатысу мүмкіндігі;
- қатысушылардың физикалық белсенділігінің болуы, бұл адамның психикалық және физикалық жағдайын ғана емес, сонымен қатар қатысушылардың аудио, визуалды және кинестетикалық ақпарат арналарын іске асыру мүмкіндігін жеңілдетеді.

2. Сабақтың негізгі бөлігінде қолданылатын жаттығулар. Мұндай жаттығулар психологиялық-педагогикалық жұмыстың негізгі мақсатын шешуге, оқу міндеттеріне қол жеткізуге бағытталған.

3. Қорытынды жаттығулар. Бұл жаттығулар өткен сабақ бойынша кері байланыс алу арқылы қамтуы тиіс. Жеткіншек жас кезіндегі балалардың құндылық бағдарларын қалыптастыруға арналған жаттығулардың ерекшеліктері мен олардың мақсаты жеткіншектердің жеке өзін-өзі анықтауына психологиялық-педагогикалық қолдау болуы керек.

Жеткіншек жастағы балалардың құндылық бағдарларын қалыптастыру бойынша тренингтік жаттығулардың міндеттері:

1) өзінің психологиялық мүмкіндіктері, қажеттіліктері, мүдделері, құндылықтары туралы түсініктердің дамуына ықпал ету.

2) танымдық, эмоционалды мінез-құлық деңгейінде ішкі реттеуді дамыту.

3) өмір жолын, қоршаған ортада және басқа адамдар арасында қоғамдық маңызы бар мотивтерін қалыптастыруға ықпал ету.

4) жеке тұлғаның өз өмірінің субъектісі ретінде қалыптасуына, оның өз еркін таңдауы үшін, өзінің, жақындарының алдында, өз тағдыры үшін жауапкершілігін сезінуіне дейін ықпал ету.

Жеткіншек жастағы балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау тиімді болуы үшін осы жас тобындағы балалармен тренинг жаттығуларын жүзеге асыру кезінде келесі ерекшеліктерді ескеру қажет:

- жаттығуларды мектеп психологы жүргізуі керек;

- жаттығу әдістерін игеруі керек және топпен жұмыс істеу дағдыларына ие болуы керек;

- жаттығу сабағына енгізілген жаттығулар пікірталас субтекстінің, яғни, жеткіншектерге біржақты тұжырымдар мен шешімдер енгізбеу, топтық жұмыс барысында өз пікірлерін еркін білдіруге мүмкіндік беру керек.

Жеткіншек жастағы балалармен табысты жұмыс істеу ережесіне келер болсақ, олар:

1) тренингтік жаттығулардың мақсаттары мен міндеттері бағдарлама мазмұнының өзгерістерін ескере отырып, нақты және айқын тұжырымдалуы тиіс.

2) тренингтік жаттығуларды іске асырудың алдында бағдарламаның тиімділігін зерттеу үшін диагностика жүргізілуі тиіс.

3) циклдың тренингтік жаттығуларын қолданатын барлық сабақтардың құрылымы циклдар арасындағы сабақтастықты сақтай отырып, бірыңғай болуға тиіс.

4) қатысушыларға нақты нұсқаулар беру керек.

5) тренингтік жаттығулар кезінде қолданылатын әдістемелік құралдарды алуан түрлі ету қажет.

6) әр уақытта әуен, жарық, түрлі дыбыстарды қолдана отырып, арнайы заттық кеңістік ортасын құруға тырысу.

7) жеке және топтық жұмыс түрлерін ауыстыру қажет.

8) сабақта мұғалім әрқашан серпінді болуы керек.

9) топ әдетте өздерін күшті екенін есте ұстаған жөн.

10) жеткіншектерге өз сезімдері мен ойларын білдіру қиынға соғатындықтан, тақырыптық ұқсастықтар принципі қолданған жөн [10].

Осылайша, тренинг жаттығулары жеткіншек жастағы балалармен жұмыс жасаудағы тиімді психологиялық-педагогикалық әдіс-тәсілдердің бірі болып табылады, бұл жеткіншек жастағы балалардың қалыптасуына және оның ресурстарын жаңартуға психологиялық жағдай жасауға мүмкіндік береді. Тренинг жаттығулары жеткіншек жас кезіндегі құндылық бағдарларын қалыптастыру үшін үлкен әлеуетке ие болып табылады.

Педагогикалық-психологиялық әдебиеттерді талдау жеткіншек жастағы балалардың құндылық бағдарларын қалыптастыру үдерісінің күрделілігін, қоғамның экономикалық және мәдени дамуына байланысты құндылықтардың өзгергіштігін көрсетті. Сондықтан мақаладағы зерттеудің маңызды жағы жеткіншек жастағы балалардың құндылық бағдарларын қалыптастырудағы тиімді әдіс-тәсілдерді анықтау міндеті болды. Алдымен зерттелетін процесті түсіну үшін педагогикалық ғылым мен практикадағы эксперименттік тексерудің мәнін анықтау қажет.

Эксперимент (лат. Experimentum – сынақ, тәжірибе) – зерттеу әдісі, ол белсенді араласу арқылы зерттеу жағдайын құруға және психикалық процестерді олардың көріністері арқылы зерттеуге және адамның мінез-құлқындағы тиісті өзгерістерді анықтауға мүмкіндік береді. Эксперимент – бұл құбылысты неғұрлым қолайлы, нақты бекітілген және бақыланатын жағдайларды зерттеу мақсатында өзгерту немесе көбейту. Эксперименттің тән белгілері зерттеушінің зерттелетін процестің барысында жоспарланған параметрлердің нақты өзгеруіне қатысты әр түрлі жағдайларда зерттелетін құбылыстарды бірнеше рет көбейту мүмкіндігін қамтиды.

Жеткіншек жастағы балалардың құндылық бағдарларының қалыптасу деңгейін диагностикалау үшін П.В. Степановтың құндылық бағдарларды зерттеудің диагностикалық әдістемесі таңдалды [11]. Әдістеме жеткіншек жастағы балалардың құндылық бағдарларының қалыптасу деңгейін зерттеуге арналады және төмендегі мәселелерді анықтауға мүмкіндіктерді береді:

1) жеткіншектердің отбасына қатынасының сипаты;

2) жеткіншектердің Отанға қатынасының сипаты;

3) жеткіншектердің жер анаға деген қатынасының сипаты;

4) жеткіншектердің әлем деген қатынасының сипаты;

5) жеткіншектердің еңбекке қатынасының сипаты;

6) жеткіншектердің мәдениетке қатынасының сипаты;

7) жеткіншектердің білімге деген қарым-қатынасының сипаты;

8) жеткіншектердің жалпы адамға қарым-қатынасының сипаты;

9) жеткіншектердің басқа адамға қарым-қатынасының сипаты;

10) жеткіншектердің өзге ұлттың, өзге діннің, өзге мәдениеттің өкілі ретінде қарым-қатынасының сипаты;

11) жеткіншектердің ортамен қарым-қатынасының сипаты;

12) жеткіншектердің ішкі әлеміне, жан дүниесіне қатынасының сипаты;

13) жеткіншектердің рухани өзіндік қарым-қатынасының сипаты.

Зерттеу барысында нәтижелерді өңдеу үшін, біз алдымен тек шкалада көрсетілген көрсеткіштерді қолданамыз. Экспериментке 14–15 жас аралығындағы жеткіншек жастағы

балалар қатысты. П.В. Степанов ұсынған әдістеменің қысқаша сипаттамасына тоқталатын болсақ, «Құндылық бағдарларды зерттеудің диагностикалық әдістемесі» жеткіншек жастағы балаларға олардың тіршілік әрекетінің әртүрлі салаларына қатысты 91 сауалдан тұратын тізбе ұсынады. Берілген сауалдардың нәтижелері жауаптар бланкісіне енгізіледі. Алынған деректерді талдау үшін жеткіншек жастағы балалардың жауаптары 13 шкала бойынша бөлінеді. Сандық нәтижелер әр шкала бойынша ұпайларды қосу арқылы алынады. Алынған деректерді жалпылау жеткіншектердің жауаптарын төрт деңгей бойынша пайыздық бөлуді жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Алынған нәтижелер бақылау тобында белгілі бір құндылықтар тобына тұрақты негативті немесе ситуациялық негативті қатынасы бар жеткіншектердің жоқ екенін анықтауға мүмкіндік берді. Бұл ретте №1 және №7 шкалалар бойынша неғұрлым жоғары нәтижелер алынды – сұралғандардың 60%-ы осы шкалалар бойынша тұрақты позитивті көзқарасқа ие, ал қалған 40%-ы ситуациялық позитивті көзқарасқа ие екенін көрсетіп тұр. Ал, эксперименттік топта белгілі бір құндылықтар тобына тұрақты негативті және ситуациялық негативті қатынасы бар жеткіншектердің болғанын көрсетеді. Сұралғандардың едәуір бөлігін сипаттайтын ең төменгі нәтижелер 6, 7 және 8-шкалалар бойынша алынды.

Осылайша, эксперимент барысында құндылық бағдарларының барлық дерлік шкалаларында әртүрлі құндылықтарға тұрақты негативті қатынасы бар жеткіншектер анықталды. Алынған нәтижелер жеткіншек жастағы балалардың құндылық бағдарларын қалыптастыру қажеттілігін анықтайды.

Жалпы алғанда, жеткіншек жастағы балалардың құндылық бағдарларын қалыптастыру өте күрделі процесс және көп уақытты керек етеді. Жоғарыда айтылғандай, ол келесі кезеңдерді қамтиды:

1. Адами құндылықтарды білуі.
2. Адамның құндылықты игеруі.
3. Құндылықты қабылдау.

4. Іс-әрекетте, қарым-қатынаста және мінез-құлықта құндылық бағдарларын жүзеге асыру.

5. Жеке сапа мәртебесінде құндылықты бекіту.
6. Өмірлік жағдайларда құндылықты өзектендіру.

Қоршаған ортаның құндылық қабылдауы адамға тән. Ол қоршаған ортаның кез келген құбылысына өз пікірінен бастап қарайды. Сондықтан бала кезінен бастап құндылық бағдарларын қалыптастыру маңызды. Өмірдің мағынасы мен өмір салты оларға байланысты болады. Педагог-психологтар жеткіншек жастағы балалардың құндылықтары мен құндылық бағдарлары туралы түсініктерін дәйекті түрде кеңейтіп, тереңдетуі керек. Бұл мәселені шешуге келесі психологиялық-педагогикалық принциптерді қолдану ықпал етеді: гуманизм принципі, топта, ұжымда жеке көзқарас принципі, жетекші қызмет принципі, жүйелік көзқарас принципі, бастамашылық және әлеуметтік белсенділік принципі, тұтастық принципі және кешенді тәсіл:

- гуманизм принципі (қамқорлық, сақтық, қиыншылықта көмектесуге деген ұмтылыс);
- топта, ұжымда жеке көзқарас принципі (жеке тұлғаның топқа жататындығы, оның негізгі құндылықтарын қабылдау);
- жетекші қызмет принципі (тұлғаны қалыптастыруда негізгі, жетекші рөл атқаратын қызметті айқындау);
- жүйелі тәсіл принципі (қоғамның рухани және жалпы азаматтық құндылықтарын жеке құндылықтарға айналдыру);
- бастамашылық және әлеуметтік белсенділік принципі (баланың өзіндік әрекеті, өзін-өзі басқару);
- тұтастық принципі және кешенді тәсіл (жалпы азаматтық, еңбек және адамгершілік тәрбиесінің бірлігі).

Осы принциптерді қолдану адам өміріне, махаббатқа, өзін-өзі дамытуға, адамның моральдық тұрақтылығын қалыптастыруға, өмірлік құндылықтар жүйесіндегі өзін-өзі анықтауға құндылық қатынасын қалыптастыруға ықпал етеді.

Адамның құндылықтары – бұл басқалармен қарым-қатынас стилі, маңызды жағдайларда оның әрекеттері мен мінез-құлқы. Педагогтың жеке құндылықтары оның тәрбиеленушілермен өзара қарым-қатынасының сипатын, пәндік мазмұнды іріктеуді (немесе педагог-тәлімгердің тәрбиелік міндеттерді белгілеуін), жұмысқа қандай да бір технологияларды, әдістерді, тәсілдерді тартуды айқындайды. Оқушылардың құндылықтарымен жұмыс істеу оның контексті мен мазмұнына айналуы үшін іс-әрекетті құру маңызды. Құндылық бағдарларын қалыптастырудың тиімділігі көбінесе тұтас педагогикалық процестің формаларын, әдістерін таңдауға байланысты болады.

Мектепке дейінгі білім беру мекемелерінде жүргізілетін сабақтарда ойындарды, жағдаяттарды, сурет салу әдісін, балалардың ертегілер мен өлеңдер жаттауын, ойын-сауық және шығармашылық тапсырмалар материалдары бойынша түрлі макеттер жасауды үйретеді.

Ал, бастауыш сынып оқушыларының құндылық бағдарларын қалыптастыру процесінде өзара байланысты үш элементті ажыратып көрсетуге болады:

1. Құндылыққа бағытталған тәрбиелік жағдай, оның барысында балалар сыныптастары мен мұғалімдердің көзқарасымен танысады, басқаларды қабылдауға немесе белгілі бір жағдайға, белгілі бір әрекетке деген көзқарасын қорғауға үйренеді. Мұндай жағдайлардың құралына: оқушылардың адамгершілік және эстетикалық сезімдерін дамыту үшін пайдаланылуы мүмкін құндылыққа бағытталған мәтіндер; рөлдік ойындар, театрландыру, тренинг-ойындар; проблемалық жағдайлар, оны шешу барысында оқушыға өз пікірін немесе болжамын қалыптастыруға, талқылауға қатысуға мүмкіндік беріледі; топтық жұмыс.

2. Баланың жасайтын, тұжырымдайтын, жеке тұлғаның құбылыстарында, заттарында, қасиеттерінде өзіндік құндылық мағыналарын табатын құндылық шығармашылығы. Оларды өз қызметінің өнімдерінде көрсетеді. Бұларға: пікір, сурет, шығарма, өлең және т.б. жатады.

3. Рефлексия, оның барысында балалар өз әрекеттерінің себептерін (сәтті және сәтсіз), сабақ барысында немесе сабақтан тыс уақытта қол жеткізілген жеке нәтижені түсінуді үйренеді.

Сабақты жоспарлау кезінде мұғалім жұмыстың қандай моральдық қасиеттермен жүргізілетінін, сабақта оның нақты мазмұнын ескере отырып, зерттелетін материал негізінде қандай құндылық қасиеттерін қалыптастыратындығын анықтауы керек.

Ал, жалпы орта мектептің жоғары сыныптарында келесі әдістемелерді қолданған жөн:

- белгілі ғалымдардың, ғұламалардың көркем сөздерін пайдалану;
- қазақтың ежелден келе жатқан дана сөздері мен мақал-мәтелдерін қолдану;
- тақырыптық жобаларды әзірлеу және қорғау;
- жеке тәжірибеге жүгіну;
- жағдаяттық тәсіл.

Бұл әдістер оқушылардың танымдық белсенділігін арттырады, шығармашылық, зерттеу қызметін дамытуға ықпал етеді және құндылық пен жеке қайшылықтарды шешуге көмектеседі.

Жеке тұлғаның құндылық бағдарларын қалыптастыру тұрғысынан үлкен мүмкіндіктер гуманитарлық цикл пәндеріне тән. Оқу материалының мазмұны жеке тұлғаның құндылық саласын дамыту міндеттерін жүзеге асыруға ықпал етеді. Дәл осы оқу пәндері оқушылардың назарын тұлғаның өзін-өзі анықтауының маңызды мәселелеріне, адамгершілік таңдау проблемаларына, әртүрлі жағдайлардағы мінез-құлыққа аударады. Түрлі тапсырмалар арқылы жеткіншек жастағы балалардың санасында өзінің өмірлік жоспары туралы идеясын қалыптастыруға, болашаққа нақты мақсаттар қоюға мүмкіндік береді. Мысалы: «неге

ұмтылу керек?» сұрағын қойып, оқушылармен бірге осы сұрақты талқылау керек. Берілген сұрақтар біріншіден, оқушыға өзін түсінуге, құндылықтар мен мотивтер жүйесін жақсы түсінуге, шындықтың белгілі бір құбылыстарының құндылығы мен маңыздылығын түсінуге, сондай-ақ олардың өздері үшін жаңа мағынасын түсінуге көмектеседі.

Жоғарыда аталған барлық әдістерді жеткіншек жастағы балалардың өзінің пікірі мен жеке ұстанымын білдіретін әңгіме үшін немесе проблемалық-құндылықты талқылау үшін қолдануға болады. Ұсынылған барлық әдістер мен тәсілдер интерактивті, яғни мұғалім мен оқушылардың өзара әрекеттесуін қамтиды. Алайда, сабақтағы баланың пассивті мінез-құлқы, жауаптан бас тарту немесе пікірталасқа қатысу жоғарыда аталған нәтижелерге қол жеткізуді жоққа шығармайды, өйткені егер оқушы өз ұстанымын дауыстап айтпаса да, оның санасында қалыптасады, бұл оның құндылық-мағыналық бағдарлау жүйесіне де әсер етеді.

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, «құндылық бағдар» ұғымы адамның, әлеуметтік топтың қажетті материалдық және рухани игіліктердің, қажетті моральдық нормалардың жиынтығын және олардың ішінен ең қолайлысын таңдауды, оның барлық жас кезеңдерінде және бүкіл қоғамның өмір салтын анықтауының нәтижесі болып табылатын күрделі мағыналық құрылымды білдіреді. Осы зерттеу контекстінде, жеткіншек жастағы балалардың құндылық бағдарлары – бұл қызығушылықтар, белгілі бір мақсаттарға жетуге деген ұмтылыстардан туындаған, оның әлеуметтік дамуына, ересектіктің қалыптасу кезеңіне айтарлықтай әсер ететін өзін-өзі танытудың қозғаушы күші болып табылады.

Олар әлеуметтену процесінде қоғамдағы құндылықтарды игерудің нәтижесі болып табылады және жеткіншек жастағы балалардың жеке басының дүниетанымында, оның іс-әрекет мотивтерінде, адамгершілік ұстанымдары мен сенімдерінде, қоршаған әлемге тұрақты көзқарастарында, өмірлік идеалдарда көрініс табатын тұрақты әлеуметтік-психологиялық білім болып табылады. Осылайша, құндылық бағдар жеткіншек жастағы балаларды өзін-өзі жетілдіру үшін мақсаттарға жетудің маңыздылығын және өмірдің әлеуметтік-мәдени ортасына сындарлы әсер ету қабілетін анықтайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Кон И.С. Психология самосознания. – Самара: Бахрах-м, 2000. – 672 с.
2. Ярина Е.В. Теоретический анализ понятий «ценности» и «ценностные ориентации» // Ученые записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. – 2014. – №5 (61). – С. 160–162.
3. Ерофеева И.А. Жизненные ценности современных подростков // Новаинфо. – 2016. – №49. – С. 475–482.
4. Қалымбетова Э.К. Кәсіпке бейімделу мен кәсіби мәнді құндылықтық бағдарларды қалыптастыру ерекшеліктері: псих. ғыл. канд. ... автореф. – Алматы, 2005. – 28 б.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
6. Сериков В.В. Личностный подход в образовании: Концепция и технология: монография. – Волгоград: Перемена, 1994. – 152 с.
7. Жұмасова К.С. Психология. – Астана: Фолиант, 2006. – 292 б.
8. Файзуллина М.И. Формирование у подростков ценностных ориентаций // Научный альманах. – 2015. – №10-2 (12). – С. 452–455.
9. Сивцова А.А. Программа тренинга по ценностно-смысловому и личностному самоопределению старших подростков. – Кочки: МКДОУ Кочковский д/с "Солнышко", 2017. – 36 с.
10. Тренинговые занятия с воспитанниками на формирование эмоционально-волевой сферы. [Электронный ресурс]. URL: <https://docviewer.yandex.ru/view/656606019/> (дата обращения 01.12.2018)
11. Степанов П.В. Диагностика и мониторинг процесса воспитания в школе. – М.: Академия: АПКИПРО, 2003. – 82 с.

REFERENCES

1. Kon I.S. Psihologiya samosoznaniia [Psychology of self-awareness]. – Samara: Bahrah-m, 2000. – 672 s. [in Russian]
2. Iarina E.V. Teoreticheskii analiz poniatii «cennosti» i «cennostnye orientacii» [Theoretical analysis of the concepts of «values» and «value orientations»] // Uchenye zapiski Orlovskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Gumanitarnye i socialnye nauki. – 2014. – №5 (61). – S. 160–162. [in Russian]
3. Erofeeva I.A. Jiznennye cennosti sovremennyh podrostkov [Life values of modern teenagers] // Novainfo. – 2016. – №49. – S. 475–482. [in Russian]
4. Qalymbetova Ie.K. Kasipke beiimdelu men kasibi mandi qundylyqtyq bagdarlardy qalyptastyru erekshelikteri: psih. gyl. kand. ... avtoref. [Features of adaptation to the profession and the formation of professionally significant value orientations: abstract ... cand. psych. science] – Almaty, 2005. – 28 b. [in Kazakh]
5. Leontiev A.N. Deiatelnost, soznanie, lichnost [Activity, consciousness, personality]. – M.: Politizdat, 1975. – 304 s. [in Russian]
6. Serikov V.V. Lichnostnyi podhod v obrazovanii: Koncepciia i tehnologiya: monografiia [Personal approach in education: Concept and technology: monograph]. – Volgograd: Peremena, 1994. – 152 s. [in Russian]
7. Jumasova K.S. Psihologiya [Psychology]. – Astana: Foliant, 2006. – 292 b. [in Kazakh]
8. Faizullina M.I. Formirovanie u podrostkov cennostnyh orientacii [Formation of value orientations in adolescents] // Nauchnyi almanah. – 2015. – №10-2 (12). – S. 452–455. [in Russian]
9. Sivcova A.A. Programma treninga po cennostno-smyslovomu i lichnostnomu samoopredeleniiu starshih podrostkov [Training program on value-semantic and personal self-determination of older adolescents]. – Kochki: MKDOU Kochkovskii d/s «Solnyshko», 2017. – 36 s. [in Russian]
10. Treningovyie zaniatiia s vospitannikami na formirovanie emocionalno-volevoi sfery [Training sessions with pupils on the formation of an emotional and volitional sphere]. [Elektronnyi resurs]. URL: <https://docviewer.yandex.ru/view/656606019/> (data obrasheniia 01.12.2018) [in Russian]
11. Stepanov P.V. Diagnostika i monitoring processa vospitaniia v shkole [Diagnostics and monitoring of the process of education at school]. – M.: Akademiia: APKIPRO, 2003. – 82 c. [in Russian]